

nem lehet köpni rá

A múlt olyan

HÁY János
Dzsigerdilen. A szív
gyönyörűsége
Pesti Szalon, 1996

Xanadu. Föld, víz,
levegő
Palatinus, 1999

A Gézagerek
Új Palatinus, 2005

A boggyógyümölcs-
kertész fia
Új Palatinus, 2005

Házasságon innen
és túl
Új Palatinus, 2007

A gyerek
Új Palatinus, 2007

Meleg kilincs
Új Palatinus, 2008

Egymáshoz tartozók
Új Palatinus, 2009

Egy szerelmesvers
története
Palatinus, 2010

Hályland
Palatinus, 2011

Mélygarázs
Európa Kiadó, 2013

„Szilveszter”
„A diskurzus a mű
és a világ között
van (nem a mű és
Derrida között)”
Magyar Lettre
Internationale, 43

„Indian Time and my
Father”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„Small step for a
man, giant step
for me. Amerikai
útinapló”
Magyar Lettre
Internationale, 82

„Európa über alles”
Magyar Lettre
Internationale, 86

„A nyaralás
fogságában”
Magyar Lettre
Internationale, 89

„A szabadság teste”
Magyar Lettre
Internationale, 91

A múlt olyan, hogy nem lehet köpni rá, még akkor sem, ha az ember szívesen megtenné. Mert viszsza-köpi. Rejtegetni sem érdemes, úgy is előtolakodik, ha másképp nem egy költséges terápia során a pszichológus kiugratja belőlünk, pont a legrosszabb pillanatban, amikor amúgy is romokban az életünk. Jobb időben elkezdni kutakodni ebben a múltban, felvakarni az anyát, a nagymamát és a nagyapát történetét. De meddig kotorjunk vissza? Mondjuk 1914-ig, talán akkor mozdultak el megszokott kikötőikből az európai államok, köztük Magyarország, s cipelték új utakra a fedélzetükön ragad lakosokat is? Mi történt akkor velünk, azokkal, akiknek az emlékezetét én cipelem tovább?

Hósi halál, ezt írták a szülőknek

Pár évre rá, hogy az osztrák trónörökös a nagymamáék számára addig ismeretlen városban meghalt, a nagymama testvérét elhívták, hogy bosszút álljon ezért a halálért. Épp tizennyolc éves volt, s erre a törvények lehetőséget biztosítottak. Sajnos más nemzetek bosszúja az ő szempontjából erősebbnek bizonyult, és ottragadt egy jelentéktelen szlovén településen, ahol elhantolták más fiatal magyarokkal együtt. A háború már majdnem befejeződött, már csak pár hetet kellett volna kihúzni, mit lehet tenni, az utolsó hetekben is hullanak el emberek. Hósi halál, ezt írták a szülőknek, mintha ez a nevelés jeltel meg tudná nemesíteni a fájdalmat. A béke hírével ritmusban érkezett, talán Spanyolországból, mert hisz spanyolnáthának nevezték, az a vírus, ami elvitte nagymama két idősebb nővérét, egyik tizenhat volt, a másik tizenöt, aztán az ápolásban kimerült anyát döntötte le. Hárman maradtak, a kisebbek, és egy apa, hogy ezek a megmaradtak majd később válhassanak a pusztítás martalékaivá vagy épp túlélőkké. Közben észre sem vették, de a rokonaik nagyrésze külföldi lett, hisz a szomszéd falu, ahonnan eredetileg ők is származtak, egy másik országhoz került, sok más magyar területtel és sok-sok magyar lakossal együtt, akiket a nagyszülei ezentúl szlovákoknak és románoknak hívtak, bár pontosan tudták, hogy nem szlovákok, nem románok, hanem a rokonaik. A nagymama akkor férjhez ment és született neki kislánya, kis szőke copfos kislány. Legyen csak egy gyerek, mondta, de azt tartjuk életben. Óvták és védtek, bár a nagyapa ebből kevésbé tudta kivenni a részét, hisz a harmincas évek végétől örökösen behívták katonának, először csak hátszói szolgálatra, mert gyereke van, aztán ez már nem volt érdekes, kidobták a frontra, ahol néhány év harc cselekmény után fogolyként vitték Oroszországba. Fogolyként vitték Oroszországba, hogy távoli szegletébe, egy erre a célra kialakított

munkatáborba, ahol az embertelen körülmények hetente tizedelték a valahai katonákat, de ő túlélte. A kislányból közben nagylány lett, amikor a negyvenes évek végén a nagyapát elengedték, s csontsoványan betegen hazakulloghatott. Ki ad nekem kárpótlást, mondta ez a kislány már örege, amikor összeomlott a szocializmus, s minden vagyonát elvesztéséért az új demokratikus állam kárpótlást fizetett. Ki ad nekem kárpótlást azért, mondta, hogy apa nélkül nőttem fel. A kislányból nagylány, a földjeinkből szocialista nagyüzem, a nagymama két fiú testvéréből egy lett. Míg a nagypapa nem volt otthon, a falu lakossága is megváltozott, egy csomó ember érkezett Szlovákiából, a zsidók háza pedig megürült. Egyszerű emberek voltak, nem olyanok, amilyeneknek az antiszemita zsidókat elképzelik. Mélyen vallásosak, s többnyire szegények, mert hisz mindenki szegény volt azon a vidéken. A házak üresen maradtak, ha valaki netán túlélte a gátlástalan vérengzést, nem volt kedve visszajönni oda, ahonnan a lakosság hallgatóságos támogatásával, gondolta, elhurcolták. Pedig a lakosok nem támogatták ezt az államilag szervezett népiertást, de ezt egy marhavagon felé robogó teherkocsiról nem lehetett elképzelni. Mért nem tesznek valamit, erre lehetett gondolni, és valóban nem tettek, mert olyan világ volt, amikor az alsóbb néprétegek nem voltak feljogosítva a cselekvésre. A szomszéd faluból eltűntek a németek. A volksbundban hőzöngtek, fasiszták, mondta az új rendszer, s persze nem gondolkodott rajta, hogy ki volt tényleg az, ki pedig épp nem, ki volt az, aki a helyi zsidó boltost a náci szemé elől elrejtette. Később, akik ebbe a kitelepítésbe szinte belerokkantak, hatalmas német rendszámú autóval tértek vissza, s a jósorsukkal kérkedtek az itthonmaradtak előtt. Az itthonmaradtak, meg körbejárták a mercedeseket és bmvéket, s haragudtak a sorsra, hogy nem őket telepítették ki, holott fogalmuk sem volt arról a hiányról, amit a kidobott lakosokban nem tudott sem autó, sem egyéb vagyonát betölteni. Megváltozott minden, bár nem tudták, hogy mindennek tényleg köze van-e ahhoz, hogy egy ismeretlen délszláv városban lelőttek egy embert, aki történetesen trónörökös volt. Hogy a sok szenvedésnek, meg később annak, hogy jóllakhattak. Ahogy nagymama mondta, aki amúgy köszönő viszonyban sem volt a kommunizmussal, vagyis, hogy ő a kommunistákkal ilyen viszonyba soha nem került volna, hogy köszönjön, szóval a nagymama mondta, hogy jóllaktunk. Mindenki jóllakott. Húst lehet hússal enni. És szomorú volt, mert az is a szemelátára történt, hogy ez az egész jólét összeomlott, s a rendszerváltást követően újra elszakadt ez

a falu a világtól. Hiába csatlakozott az ország az Unióhoz, a falvak ottragadtak az óperenciás tengeren innen vagy túl, mindenesetre valahol nagyon messze. Először csak a legszegényebbek kezdtek éhezni, mert elvesztették munkát, vagyont, aztán lassan a nyomorultság lett a legfőbb jellemvonása annak a falunak, ami egy az ottani lakosok számára teljesen értelmezhetetlen háború következtében, egy hülye trónörökös halála következtében évtizedeken keresztül kiszámíthatatlan utakon bolyongott, s talán azokon a kiszámíthatatlan utakon is marad, ha nem menekülnek el onnét a szegénységbe beleroppanni nem akaró lakosok. De ezt a nagymama már nem láthatja, mert pár éve egy téli napon búcsút intett a rokonainak, s minden lehetséges jövőnek, jó és rossz kimenetelnek.

A te családból kik pusztultak el és hogyan?

A múlt olyan, hogy nem lehet köpni rá, még akkor sem, ha az ember szívesen megtenné, gondoltam, lapozgatva az évtizedekben. Mert visszaköpi. Rejtegetni sem érdemes, úgy is előtolakodik, ha másképp nem egy költséges terápia során a pszichológus kiugratja belőlünk, pont a legrosszabb pillanatban, amikor amúgy is romokban az életünk. Ugyanakkor a múltunk emléktörténete korántsem objektív valóság. Az eseményeket mindig az aktuális énkörhöz szabjuk, és újra meg újra átszabjuk. Keressük a folytonosságot, hogy egyben láthassuk a sorsunkat. Ha festők akarunk lenni húsz évesen, azzal kérkedünk, hogy már gyerekkorunkban milyen tehetségesen rajzoltunk, ám ha végül matematikusok leszünk, rögvest beugranak a tanulmányi versenyek, ahol eredményesek voltunk. A múltunk szereplői közül is azokat favorizáljuk, akikhez inkább akarunk hasonlítani. Keressük magunkban a rajongott nagyapát, nagymamát lenyomatát. De idővel ezt is átrendezhetjük, ha az aktuális jelenünk úgy kívánja. Kedvünkre garázdálkodunk az emlékek tárházában, hogy a nekünk megfelelő történetet állítsuk össze. Hogy milyen a lista, mi kerül előkelő helyre, mi az, amiről megfeledkezünk, mit milyen előjellel értékelünk, legfőképpen arról árulkodik, hogy mit akarunk magunkról állítani. Mondhatnánk azt, hogy egy sajátos fikció, aminek persze vannak reális elemei.

Épp a reáliák miatt ezek az egyéni emlékezetek mégis egymásra találnak, találkoznak azok, akiknek az életében ugyanaz vagy majdnem ugyanaz történt. Te mit csináltál, amikor a csernobili robbanás volt? Te is nézted a tévét, amikor Antal József halála miatt félbeszakították a Walt Disneyt? A te szüleidet is kitelepítették? Elvették a vagyonát? A te nagyszüleidet is deportálták? A te

családodból kik pusztultak el és hogyan? A nagyapád a Donnál halt meg vagy ő egy azok közül, aki visszajött? Az emlékhöz az emlékezők mellérendelnek egy helyet, ahol összegyűlhetnek és összerakhatják az érzéseiket egy nagy közös érzésbe. Ez a hely lehet a szenvedés helyszíne (Auschwitz, Voronyezs, Isonzó), egy emlékmű (az élet fája, vagy egy kereszt, egy turulmadár az ezeréves határon), egy intézmény (ide jártunk iskolába) vagy akár egy virtuális tér a közösségi hálón. A közösségi emlékezet centrumába a közösség számára fontos események kerülnek. Hogy egy közösség miképpen súlyozza a vele történt eseményeket, senki nem kérdőjelezheti meg. Az emlékezőknek többnyire betonbiztos az értékrendje. Nem keverik össze a világosi fegyverletételt a doni katasztrófával, a Tanácsköztársaságot az ötvenes évekkel.

Minden emlékezés a maga módján autentikus, s épp abban rejlik a lényege, hogy az adott közösség emlékeinek értékrendjét tudja képviselni. Ezek a kisebb nagyobb közösségi emlékezetek rajzolják ki a nagy kollektív, mondjuk így: a reprezentatív nemzeti emlékezetet. Az emlékezetnek ebbe a parlamentjébe küldik az ilyen, olyan és amolyan „előjelű” magyarok az emlékeztük képviselőit. Minden emlékezet jogosan van itt, egyetlen emlékezet sem kérdőjelezheti meg a másik igazságát. A különbözőség velejárója az emlékezet képviselőtestületének. Épp ezért szükséges, hogy ott legyenek mindahányan, mert különbözőnek. Baj csak akkor van, ha valamelyik képviselő nem juthat szóhoz. Minden emlékezetnek feladata, hogy helyet adjon a többi emlékezetnek.

Aki elsajátított egy tradíciót, az könnyebben tud elfogadni más tradíciót is, nem lép be kipa nélkül a zsinagógába és nem röhögi ki a Gangesz fertőzött vizében fürdő hindukat. Aki felvállalja a saját emlékezetét, emlékezetének értékrendjét, az jobban meg tudja érteni és élni a másik emlékeit.

Persze a nagy reprezentatív emlékezetárban, ebben a virtuális parlamentben is kialakul az emlékek hierarchiája. Nem minden emlékezetnek azonos a státusza. Jó esetben a közösségre való morális, sorsszerű vagy épp történelmi hatásai

miatt válik egy-egy emlék jelenléte erőteljesebbé. S persze az időbeli közelség sem elhanyagolható tényező. Túl régi emlékeket anakronizmus életben tartani, s a történelmi tényszerűségén túl felruházni érzelmi anyaggal. Én például Mohácsra már nem emlékszem, bár tisztában vagyok a csata jelentőségével. De ez így van rendjén, nem csak az emlékezet, a fejtés is fontos része az egészséges személyiségnek. Ha valakinek Mohács miatt könny szökik a szemébe, érdemes szakemberhez fordulnia. A reprezentatív nemzeti emlékezet kiemelt eseményeivel kapcsolatban úgy van rendben, ha minden közösség nem pusztán empátiásként viszonyul hozzájuk, hanem be is emeli a saját kitüntetett emlékképei mellé. Hogy konkrét legyenek: egyetlen magyar sem kerülheti el, hogy a holocaust-emléket belsővé tegye, függetlenül attól, hogy a családja milyen emlékkörhöz tartozik, és épp ez a helyzet Trianonnal is.

Az emlékezet közösségalkotó

Az emlékezet közösségalkotó. Része az identitásunknak. Ebben a minőségében lehet konstruktív, ami megteremti az egymáshoztartozás akolmelegét és lehet destruktív, közösséget lefojtó. Az élet gyártja az emlékeket, de az emlékek nem gyártanak életet. Ha az élet/emlék arány elbillen az emlék felé, a közösség nem képes építkezni, nem képes olyan pozitív és jövőbemutató célokat megfogalmazni, ami aktivitást vált ki, emlékkezelővé válik, a múlt csőszévé. Holott aktivitás, egyszerűbben szólva cselekedet nélkül nincs élet.

Különösen nehéz helyzetben vagyunk a különböző magyar közösségek emlékezetével, hiszen ezek, szinte kivétel nélkül traumára épülnek. Ha szenvedéstörténet mentén bújunk össze, az emlékezet rögvést kettéosztja a világot: mi, akik a sérelmeket elszenvetjük, ők, akik a sérelmeket elkövették. Sokszor már régen nincsenek közöttünk a szenvedést átélők, az utódok még mindig dédelgetik a valahai sérelmeket, s ennek révén oszlik számukra a világ szenvedőkre és szenvedést okozókra. Ki a fájdalom, ki a gyanú árnyékába van evakuálva. Hamis ez a kép, de biztonságot adó.

Sokszor rettegünk kibújni belőle, mert attól félnünk, ezzel elveszítjük a személyiségünk kötőanyagát. Holott egy identitás annál erősebb és magabiztosabb, mennél inkább engedi a hamistudatok átértékelését, mennél inkább meri az emlékeket a realisabb történelmi értékelés szintjére hozni. Ahogyan a felnőtté váló gyerek képes az apát nem csak mindenható támasznak látni, hanem esendőnek, a nemzeti és kisebb közösségi emlékezet is annál felnőttebb és érettebb, minél inkább meri önmagát kritikával szemlélni, minél inkább mer kibújni az emlékezet mákonyos világából. S persze csak így válik lehetővé, hogy a múlt eseményeiért, amelyek korántsem csak makulátlan keresztutak, netán felelősséget is tudjunk vállalni. Hogy ne legyünk olyanok, mint annyi elhagyott férj vagy feleség, akik kígyót-békát kiabálnak az elhagyóra, s fel sem merül bennük, hogy netán ők is ludasak a történetben.

Amúgy a csoportemlékezet jószerevével polgári találmány. A mélyén ott van a szándék, hogy az egyéni sors a maga kicsinységén túl valami nagyobb jelentőséghez juthasson. Az emlékezés a végességünkkel szembeni fellépés. A közös emlékezet a mi sorsunkat is a nagy közös, s feltehetően az idők végezetéig tartó sorshoz köti. Az alsóbb rétegek emlékezete, legalábbis ez a személyes tapasztalatom, híján van ennek a megváltástörténetnek. Legtöbbször megmarad a saját család egyediségében, s nem alkot az emlékek mentén közösséget. A vidéki nagyszüleim folytonosan mesélték a múlt eseményeit, de hiába emlegettek éhséget, szegénységet, megaláztatást, háborúban, fogságban ottvesztett testvéreket, apákat, mindez nem verbuvált csapatot. Néha egy-egy fogolytárs vagy katonatárs, a háborút közös pincében átélt sors-társ fel-feltűnt, de a közösségalkotás ennél soha nem ment tovább. Soha nem hallottam a mi és az ők ellentétpárt. Nekik nem volt ellenségük és ellenség tudatuk sem, csak sorsuk, amit el kellett szenvedni, amikor szenvedni kellett, s aminek örülni lehetett, ha épp öröm érte a családot. Született valaki, például én.

KÜTTVÖLGYI-SZABÓ ÁRON: BELSŐ PORTRÉ, 2012

